

Joseph Déchelette: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. I. Archéologie préhistorique. Paris. Librairie Alphonse Picard et fils 1908. XX és 736 lap.

Hiányát éreztük eddig oly munkának, mely a legújabb kutatások alapján s az egyes kérdések történeti fejlődése során támadt különböző nézetek, egyéni szempontok tekintetbe vételével tárgyalja az őskort. *Hoernes* Móricz ily irányú összefoglaló műve¹ gyorsan készült, bőbeszédűsége a maga idejében is sokat rontott használhatóságán, ma pedig jobbra történeti értéke van. *Sophus Müller* kis könyvét, hogy csak az általánosabban elterjedteket említsük,² erősen tömörített régészeti tankönyvnek, vezérfonalnak lehetne tekinteni. Kevés szóval, világosan írt munka és mint vezérfonal igen becses. Tömör voltánál fogva azonban az egyes kérdéseket csak röviden tárgyalhatja, ezért, ha egy periodusról teljesebb képet óhajtunk nyerni, lépten-nyomon érezzük a pótolni valók hiányát. Az eolitos korról megfeledeznek, holott a mű megjelenési idején e téren már jelentős kutatások történtek. A paleolitos kor felfogásában *Hoernessel* tart, mikor kulturáját három periodusban tárgyalja, bár annak hat korszakra való tagolódását nemcsak kulturai, hanem geológiai, klimatológiai, stratigraphiai stb. tényezők is támogatják, a fauna pedig megerősíti.

Déchelette három kötetre tervezte művét. Az elsőben adja az eolitos paleolitos és neolitos kort, a másodikban igéri a bronzkort és a vaskor első szakaszát, a harmadikban pedig a kelta és római periodusokat fogja tárgyalni. Az anyag ily csoportosításában mélyebb gondolat rejlik és nem a kötetek beosztásában található kényelmesség magyarázza. Az eolitos és a paleolitos kor közötti kapcsolat kiderítése, továbbá a paleolitos és neolitos kor közötti hézag áthidalásának kérdése éppen annyira homlokterben áll, mint a mennyire kétségtelen a bronzkori és első vaskori kultúra hordozói között való szoros kapcsolat. A második vaskort túlzás nélkül nevezhetjük protohistorikus korszaknak s mint ilyen, szorosan kapcsolódik a rákövetkező római periodushoz.

¹ Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft. Wien, Pest, Leipzig 1892.

² Urgeschichte Europas, német fordítása Otto Luitpold *Jiriczektől*. Strassburg, 1905. V. ö. Dr. Matthaeus Much bírálatát erről: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord und Mitteleuropas. (Jena, 1907.), melyben igen éles hangon kel ki Európa őskori kulturájának a Földközi tengeri kulturakörből való származtatása ellen.

Az első kötet természetszerűleg is két részre tagolódván, az első az eolitos és paleolitos korról, a második a neolitos korról szól.

Sem az eolitos, sem a paleolitos kor nem érhető meg geológiai ismeretek nélkül. A legszükségesebbre terjeszkedve, ad a geológiai korok fejlődéséről összefoglaló képet. A történeti áttekintés egyik főszempontja; de tovább is megy: rajzolja az egyes periodusok különböző fázisainak geológiai hátterét is, mindenikét külön-külön. Az így rajzolt képet a természeti viszonyok, paleontologia, stratigraphia tökéletesebbé teszik és az a gazdag irodalom színezi, mely minden kérdésre vagy készen áll az olvasó előtt, vagy utalást ad arra, hogy az egyes alkérdésekre hol kaphatunk bővebb irodalmi tájékoztatást. Lelkiismeretesen végzett munkájának ez a fokmérője. Mennyivel inkább más ez, mint Hoernesé, ki az irodalommal fukarkodik, vagy nem is ad, mint az imént említett *Urgeschichte*-jében, holott megvárhatnók, mert, mint hirdeti, a tudomány akkori álláspontját képviseli.

Déchelette kiterjeszkedik az egyes kérdések történeti fejlődésére is. Ez is egyik jó oldala műve e részének s talán sehol sem fontosabb, mint az eolitos és paleolitos kulturában, hol az egyes fázisok tiszta megvilágítása hosszú és szigorú kritika munkája volt, ellentétben a paleolitos korról, melynek mai, hat periodusra való felosztása helyességét elfogadták.

Azok talán, kik mindjárt az eredményt szeretnék hallani, talán fölöslegesnek fogják találni a két periodusról való aprólékos tárgyalását. Ezzel is úgy vagyunk azonban, mint a fakalán készítésével. Előttünk a fakalán, láttunk is életünkben eleget, hisszük is, hogy tiszta fogalmunk van róla. Pedig ha végig nézzük, mint készíti azt a faluvégi cigány, mint megy át a jegenyefa éppen öt megmunkálási fokon, míg evőkalán lesz belőle, be kell vallanunk, hogy a fakalánról való előbbi fogalmunk nagyon hiányos volt ahoz képepest, mely készítése folyama alatt és után alakult ki bennünk. Ez a hasonlat vezessen át bennünket *Déchelette* műve e részének egy másik fontos előnye méltatására. Arra, hogy a feldolgozásra kínálkozó nyers anyag technikai kezelésével is megismertet. Sokszor pusztán ez az egyedüli ismertető jele annak, hogy a paleolitos kézművesség produktumai hova tartoznak. Csak azokra a szakócákra utalunk, melyek az acheuli periodusban mindkét oldalukon, a rákövetkező moustieriben pedig csak egyik oldalon megmunkáltak.

Tárgyalása világos, egyes kérdések felett támadt különböző vélemények registrálásában komolyságát, elfogulatlanságát tiszteletreméltó módon érezteti.

Régészeti munkában könnyű hiányokra találni. Ma elkészül a munka, holnap már a könyvpiacra forog, holnapután pedig oly leletek kerülnek felszínre, melyek egy s más kérdést vagy tisztábban vagy más világításban mutatnak.

Kétségtelen, hogy a harmadkori ember még mindig felfedezésre vár s hogy az eolitosnak nevezett tűzköszerszámok mind atypikusak, a természet maga is előállítja azokat. Mindazonáltal, mivel olyan példák is vannak, melyeken a használat nyomai félreismerhetetlenek, nem szabad többé mereven elzárkóznunk annak feltevésétől, hogy a harmadkorban csakugyan élt ember a földön. Más kérdés, hogy vajjon maga készítette-e úgy vagy a természettől nyújtott anyagot úgy használta-e fel, a mint kapta? A berlini *Museum für Völkerkunde* őskori osztályának Boncellesről (Belgium) való s az oligocänből származó leletei közt van olyan példa, melyet *Rutot a Fagnienbe* sorol s melyen a használat nyomai elvitázhatatlanok.

Hazai paleolitos leleteink, ha nem nagyszámúak is, csak annál több figyelmet érdemelnek. *Déchelette* nem ismeri csak azt a három miskolci szakóczát, melyre alapítva, *Herman Ottó* 1893-ban vitát indított, pedig ha másként nem, a wieni *Mitteilungen der Anthr. Gesellschaft* révén (XXXVI. 1906), a további kutatások eredményeihez is hozzájárulhatott volna. Felhasználhatta volna *Papp Károly* és *Kadic Ottokár* ásatásainak eredményeit is.

Ezt a három szakóczát chellinek mondja. (90. lap 1. jegyzet.) Mi ezeket az acheuli periodus korábbi szakaszából valóknak tartottuk s tartjuk ma is.³ Ebben a nézetben a tipologia támogat.

A hiatus kérdése még mindig nyílt kérdés. Annyi kétségtelen, hogy az *azili* periodus a paleolitos kultura tovább folytatása szempontjából fontos s kovapengéi annak utolsó periodusa kovaproduktumaihoz csatlakoznak, de harpunái laposak, szakálluk kicsi, átfúrtak s kidolgozásuk mögötte marad a magdalenai műgyakorlatnak. Korábban a campigni periodusban s a kjökkenmöddingekben közös tranchet alapján utaltunk arra, hogy a hiatus kérdésének tanulmányozására, ez fogja kezünkbe adni a kulcsot. Ebben a feltevésünkben megerősít a kjökkenmöddingek kulturájának közvetlen szemléletén alapuló tanulmányozása. Ennek alapján azt véljük, hogy már csak rövid idő választ el attól, hogy a campigni átmeneti periodusnak a neolitos periodussal való szoros kapcsolatát kimutathatjuk Dániára vonatkozólag már meglehetősen tisztán kezdünk látni.

Az a kronologiai sorrendben legrégebb négy rénszarvasagancsból való ütő fegyver, melyet Rubjergről, Odenserről, Kragevigról a koppenhágai dán gyűjtemény őskori osztálya őriz⁴ újabb leletekkel való megvilágításra szorul. A neolitos kulturára való átmenet szempontjából legrégebbnek tartjuk a *Georg F. R. L. Sarrauwtól* kiásott *maglemose*-i leleteket.⁵ Az ancylus-

³ Erdélyi Múzeum 1909. évf. 142. l.

⁴ Aaroger 1896. évf. 305. l. 1—3.

⁵ Aarboger 1903. évf. 148—315. l.

periodus végére esnek. Fiatalabb ennél a *valsei* lelet, a *voldingfjordi*, *Braband-See-i*, mely utóbbiakban megjelenik a kerámikai produktumok két típusa: a csónakalakú tál és ívelt oldalú, lent csúcsba futó fazék. Ezekkel együtt mennek a *kieli* Museum für Vaterländische Altertumskundeban őrzött Ellerbeck és Wellingdorf közti kjökkenmööding leletei. A további fejlődés során a Koppenhágában őrzött *erteböllei* leletek érdemelnek figyelmet, melyek azért is fontosak, mert hosszú itt lakottságról beszélnek s így a fejlődést annál hívebben tárják elénk. Kőben még mindig megtaláljuk a baltának ismeretes két főformáját (tranchet és ovális forma), valamint ezek változatait, de az agyagedények formásabbak lesznek s egy töredéknek fenékrésze egyenesbe vont. Az említett baltaformák vezetnek előbb a hegyes, majd lapos nyakú balták kifejlődésére, mire példát már a *Braband-See-i* lelet egyik zöldkő-baltáján látunk.

Déchelette könyvének a neolitikus korról szóló része nem oly értékes, mint az első. Az elméleti részek és általános áttekintést adó fejezetei becsesek. A mi a részleteket illeti, látjuk, hogy még sok a kutatni való, míg az egyes területeket tisztán áttekintve, megrajzolhatjuk az általános képet. Eleddig Észak kőkora áll voltaképpen legtisztábban előttünk, *Sophus Müller* négy periodusos felosztásában. Közép- és Déleuropában nem lehet az egyes fázisok tagolását oly élesen megállapítani, mint Északon. Legtöbb nehézséget a kerámika okoz. A kerámika anyagának három főcsoportba való sorolása a mai tudományos álláspontot képviseli. Ezek mellett őszinte elismeréssel kell adóznunk a német szakférfiaknak, kik az egyes alcsoportok megállapításában már is jelentős eredményre jutottak. Csak ha az egyes területek jellemző keramikáját ismerjük s ha abban még a fejlődés különböző fokozatait is meg tudjuk állapítani, foghatunk a kép általános megrajzolásába.

Érdekel bennünket, hogy a hazai anyagnak mily szerepe jut *Déchelette* munkájában? Meglehetősen mostoha elbánásban részesül. A mulasztás nem bennünket terhel. A míg a külföld szakemberei ott tartanak, hogy egy pár németül, vagy francziául is megjelent régészeti leírásunkból, közlésünkől táplálkoznak, nehezen fog változni a helyzet. A sok közül csak egyet, a festett kerámika kérdését ragadjuk ki. Egyébként is elég sovány, mit erről ad, az erdélyi dolgok pedig, melyeknek a kérdés eldöntésében elsőrangú szerepük van, pusztán jegyzetben való megemlítésre szorulnak.

A munka második részének fogyatékoságai alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy sokkal okosabb lett volna e résznek külön kötetet szentelni, de azért így is köszönettel tartozunk *Déchelettenek*, hogy munkájával megajándékozott.

(Kolozsvár)

Dr. Roska Márton

Dante Magyarországon. Irta Kaposi József. Budapest, 1911. Nagy 8-rét, 1—373 lap. A szerző kiadása.

Bayer József nagy műve, *Shakespeare drámái hazánkban* a magyar filológiai irodalomnak nagy gazdagodását jelentette. Kaposi műve méltó párja amannak. E két mű a magyar filológiai munkásságot belevonta az egyetemes tudományosságba és igazolta nemzetünk kulturális erejét. Mind a két mű az emberiség két hatalmas költőjének nyomait kutatja századok irodalmi küzdelmeiben és hatásukat és befolyásukat vizsgálja nemzeti szellemünk életében. Hatás tekintetében Shakespeareé a nagyobb rész, de időben Dante jár elől. Amaz a színpadról közvetlenebbül szól hozzánk, mint Dante. Vonzza és gyönyörködteti az értőt és nem értőt. A *Divina Commedia* nagy elmerülést, sokoldalú érdeklődést és a miszticizmus bizonyos szeretetét kívánja olvasóitól. Shakespeare magyarul is jobbnáljobb fordításokban olvasható; Dantenak egy prózai fordításán kívül elfogadható fordítása még nincs magyarul.¹ Még a ki eredetiben olvashatja is, mily sok mindenre van szüksége, hogy elmerüljön, el tudjon merülni benne! Nem csoda, ha Shakespeare, noha csak 120 év óta lett nálunk ismertté, mélyebb és élőbb hatást gyakorolt, mint Dante, a ki — mint Kaposi elfogadhatóan kimutatja — a XV. század óta ismeretes hazánkban.

Bayer és Kaposi föladata mivoltában egyező volt ugyan, de más meg más megoldást követelt. A kutató fárastó munkáját a költőkre vonatkozó világirodalomnak alapos ismeretével kellett összekapcsolni.

Rengeteg anyagot tárnak elének. Kaposi talán túlzottan lelkiismeretes is volt, mikor a legjelentéktelenebb adatban is biztosította az emlékezetet rég elfeledett, gyarló kísérleteknek is. A sok adat nem teszi fárastóvá sem Bayer, sem Kaposi művét — bár ennek nagyobb írói készséggel kellett a sok aprólékos vonást egységbe olvasztania. Nem megróvásként említjük, hogy ez néhol nem sikerült; a módszer természete hozta magával.

Kaposi eligazodik a halmozott anyagban és igen sok kérdést tisztáz is. Megállapításaiban és ítéleteiben megbízható. Könyve 24 fejezete közül a két első általánosságban Dante híreről, világirodalmi térfoglalásáról és szerepléséről szól („La fortuna di Dante.”) A harmadik fejezettől kezdve fejtegeti azt a kapcsolatot, mely Dantet hazánkhoz fűzi. Igen értékesek azok a fejezetek, melyekben Dantenak hazánkra vonatkozó híres szavait fejt meg és kimutatja, hogy az isteni költő ismerete már a konstanzi zsinattól kezdődik hazánkban. A nálunk levő három Dante-kodexről bizonyítja, hogy ezek közül az Egerben levő Zsigmond királyé, a budapesti egyetemi könyvtárban levő Mátyásé, a „De Monarchia“-t tartalmazó kodex pedig valószínűleg Albert királyé volt. E kodexek pontos leírását adja. Külön-külön és igen részletesen szól a magyar fordítókról. *Császár*

¹ Szász Károlyéról ne feledkezzünk meg — Szerk.

Ferencz danteszkáiról kimutatja, hogy nagy szeretettel készült, gondos munkák. *Bálinth* Gyula emlékezetét tisztelettel újítja fel, bár fogyatékos tudással és fogyatékos izléssel fordított. *Angyal*-Engels János, mint fordító, a tartalmi hűséget becsülte mindennél többre, de kommentárai is értékesek. *Csicsáky* Imre sokáig sütkérezett ugyan Dante-fordítói minőségében, de Kaposi szerint vakmerő plagizátor volt. Kimélettel szól *Szász* Károly fordításáról. Alakban hű, de tartalomban gyenge fordítás ez, melynél csak a kommentár gyarlóbb.² Meleg elismeréssel ír a legnagyobb magyar dantisták egyikéről, Cs. *Papp* Józsefről, kinek tartalmilag hű fordításait, Dante kultusza érdekében kifejtett nagy munkásságát emeli ki. E megállapításokat alapos összehasonlítás alapján mondja ki. Azért ezekben is, egyéb Danteről szóló művek és fordítások megítélésében is teljesen elfogadjuk, a miket mond. Így Radó Antal Dante életrajzát keményen elítéli, *Zigány* Árpád újabb fordításának sok helyét felületesnek tartja.

A milyen szigorú ezekről szóltában, annyi melegséggel állítja össze a Dantera vonatkozó mozaik-darabokat. Visszamegy a legrégebb irodalomig. Egy 1521-ből való kodexben, melyet egy névtelen dömés-apácza írt „szelelmes nénéi“ számára, már nyomára lel Dante hatásának. Azt hisszük azonban, hogy itt az óvatos szerzőt messze ragadta lelkesedése. Többi adata elfogadható.

Igen értékes fejezete *Dante a magyar művészetben* és függeléke melyben teljes magyar Dante-bibliografiát nyújt.

(Kolozsvár)

Dr. Kiss Ernő

Helyreigazítás. A következő levelet vettük: Kolozsvár, 1911 július 6. Az „Erdélyi Múzeum“ f. évi június 15-iki számában Király Pál úr a magyar boszorkányokról egy cikket közöl az általam szerkesztett oklevéltár nyomán. Minthogy e közleménybe némi tévedések csusztak be, tisztelettel kérem Nagyságodat, mint a folyóirat szerkesztőjét, azok rektifikációjának helyet adni.

1. Mátyás második neje, Beatrix, nem Szilágyi Erzsébetet gyanúsította azzal, hogy boszorkányos mesterkedéseivel meddőségét okozza, hanem Korvin János anyját.

2. Supuny Andrásnak pere nem Beregmegeye törvényszéke előtt folyt, hanem Békésmegyében.

3. A legutolsó boszorkányperek nem az 1758-ik éviiek voltak; 1768-ban még két per volt folyamatban. Igaz ugyan, hogy 1756 után halálraítélt boszorkányról tudomásunk nincs.

E tévedések helyreigazításának, a becses folyóiratban helyetadni kérve, vagyok őszintén tisztelő híve:

Komáromy Andor.

A levélben foglalt óhajtásnak, azt egész terjedelmében közzétéve, készségesen tettünk eleget. — *Szerk.*

² Szász Károly műfordítását talán még sem filológiai, hanem költői szempontból kellene megítélni. Terzinában teljes magyar *Divina Commediat* adni mindenestre nagyobb vállalkozás és érdem, mint filológiai prózában. Más a műfordító kommentárja s más a filologusé. — *Szerk.*